

ПРАВНАТА НОРМА – НАЙ-ЗНАЧИМОТО ПРАВИЛО ЗА ПОВЕДЕНИЕ

Емилия Лилова

Механизмът на правно регулиране се осъществява на базата на взаимодействие и взаимообвързаност на общата и индивидуалната правна нормативност. Най-значимото проявление на общата правна нормативност, особено в континенталната правна система, е правната норма. Затова тя може да се определи и като основна проява на институционализираното битие на правото.

Въпросът за същността на правната норма не е еднозначно решен в правната наука и литература.

Правният позитивизъм (основно направление в правната наука) приема, че правните норми представляват общозначими правила за поведение, които изграждат законите. За това правно направление правото не е нищо друго освен съвкупност от правни норми, регулиращи обществените отношения. Ранният юридически позитивизъм приема, че право са приетите от парламента закони. От своя страна законите са израз на народния суверенитет и на „общата воля“ на обществото, следователно представляват общите правила за живот в този социум. Едновременно с това изцяло се отрича правното значение на фактори, стоящи извън законите – морал и обичаи. Тази теория има силни позиции сред юристите и в наши дни – правото продължава да има предимно нормативно обяснение, съгласно което най-същественото свойство на правото е нормативният характер, от своя страна правната норма е институционален израз на свойството „нормативност“ на правото. Правните норми са единственото изразно средство на правото и само те съдържат правна субстанция. Разбиранията на позитивизма силно стесняват границите на правото и в същото време преувеличават ролята на правните норми. Проф. Венелин Ганев, виден поддръжник на тази правна школа, прави опит да преодолее възгледа, ограничаващ правото само до правни норми (наричащ се още нормативен монизъм). Според него границите на правото са по-широки – това е правно явление, но все пак правната норма играе специална роля по отношение на останалите правни явления – тя е „конституиращ елемент“ на правните явления и им придава правен облик. Правните норми имат общ характер, защото са създавани от държавата и представляват силата, която конституира останалите правни явления.

При правния нормативизъм най-същественото за правната норма е не общият ѝ характер, а това,

че тя е правило за поведение, гарантирано от правна принуда. Според Ханс Келзен правна норма са правилата за поведение, които притежават правна санкция и са създадени на основата на друга правна норма. Следователно не е нужно правната норма да има общ характер, т.е. да е насочена към неопределен кръг от правни субекти, възможно е тя да има индивидуален облик – да е насочена към конкретно определени правни субекти. Индивидуалните правни норми са елемент от правния ред като цяло, така както и общите. Ранният позитивизъм стеснява границите на правото до закон, съдържащ общи правни норми, а изключва субективното право, което също представлява правило за поведение. Нормативизмът, в сравнение с ранния позитивизъм, разкрива много по-точно характеристиките на правната норма като вид социална норма. В същото време се обръща особено внимание на субективното право – то вече се възприема като правило за поведение с индивидуален характер.

Философското направление, като средство за налагане на едно абстрактно, освободено от материализъм интерпретиране на правните явления, търси корените на правната норма в идеята за реда и повелята в нормативната идея за разумността и моралността на конкретните задължителни изисквания, които от своя страна моделират човешкото поведение такова, каквото е желано от правния ред.

Правните норми са следствие от идеята за нормативност, която от своя страна се разглежда на едно абстрактно, духовно ниво и впоследствие се възплъщава в позитивно материално правило за поведение. Правните норми са вторични по отношение на критериите за правилност на човешкото поведение, които произтичат от човешкия разум, а не от волята на политическата власт в лицето на държавата. Когато се говори за правни норми, се има предвид не само обективното установяване на правото (институционализиране), но и по-дълбокото първоначално основание, коренящо се в метафизиката на правото, в естеството на нещата.

За правото нормите са нещо, без което то не може, тъй като те са негово битие, съдържат правната субстанция. Разгледани в по-глобален план, те представляват средна величина на масова съвкупност от процеси, явления и отношения. Що се отнася до социалните норми, те отразяват постоян-

но повтарящо се, социално значимо поведение, освен това моделират и контролират такова поведение.

Правните норми се изследват от различни гледни точки – като абстрактно правило за поведение с общ характер, но има и схващания, които представят правните норми като неотделими от фактическото поведение на правните субекти и от социалната реалност. Те изразяват общото и повтарящото се в действията и постъпките на правните субекти, защото са изпълнени със социално съдържание (това е разбиране на социологическото направление в правото).

Поначало правните норми отразяват правото на поведенческо ниво – без значение дали се възприемат като правило за поведение, или като средна величина на масово фактическо поведение. Но по този начин те губят един съществен белег – **пре-скриптивния елемент (предписващия елемент)**, който е така добре изразен в тях. Правните норми не описват факти от действителността, не регистрират постоянно повтарящо се поведение, а предписват такова (затова много често като синоним на правна норма се използва понятието правно предписание). Дават указания как трябва да постъпват правните субекти във всяка конкретна житейска ситуация, която е описана по един общ начин в правната норма. Защото те са **регулатор**, т.е. указват кое е предпочитаното поведение, определено като правилно, зад което стои волята на законодателя. Нормите наистина имат за предмет масово, типично социално поведение, но едновременно са и модел, който предписва поведение.

Правните норми трябва възможно най-пълно да съответстват на обективните потребности на обществото, те трябва да са социално оправдани и колкото се може по-тясно обвързани с процесите, протичащи в социалната група, за да се постигне максимална ефективност от гледна точка на **регулиращото действие** на правните норми. В това отношение правните норми са единствените социални норми, зад които стоят авторитетът на държавата и притежаваните единствено от нея средства за принудително въздействие. Така обвързващото действие на нормите се пренася в сферата на държавната принуда. Но колкото и всеобхватна да е властта на държавата, тя не е в състояние да вдъхне живот на „мъртвородени“ норми и да ги направи социално оправдани, а оттам и социално ефективни.

Обвързаността на правните норми с държавата е съществена и ги отграничава от останалите социални норми (морал, обичаи, традиции и др.). Тази тясна връзка се развива в няколко посоки: държавата установява, създава или признава вече създадени от обществото норми за свои (санкционира ги и им дава качеството правни). Веднъж устано-

вени или санкционирани, правните норми се поставят в нова зависимост от държавата. Тя организира процеса на регулативното им действие. Обезпечава материални и организационни, политически и идеологически условия, необходими, за да влязат в действие и да бъдат съблюдавани. Зависимост между правните норми и държавната власт е налице и при тяхната гарантираност и осигуреност, постигнати чрез средствата на държавната принуда. Най-напред те служат за предварително мотивиране на правните субекти да възприемат и съблюдават нормосъобразно поведение, а след това се използват за санкциониране на нарушаването на предписаното в тях. С тези средства се търси отговорност, с което държавата въздава справедливост и отстоява законността. За разрешаване на конфликти и спорове съществува цяла система от специализирани органи, институти и места за изтърпяване на наказанията, а една от трите власти на държавата – съдебната – има за предмет именно защитата на правото. Така институционната природа на правните норми се оказва естествена и значима, дори водеща в условията на държавно организираното общество.

Държавата привнася в правото и нормите му нови моменти и свойства – променя тяхната структура и формата им. Те придобиват функционалност, властност и ефективност. Силното влияние на държавата върху правните норми се открива в начина на изразяване и организиране на съдържанието им, в структурата и системата им. Те стават ясни, точни и конкретни в своя изказ като правило, стабилни като структура, подредени в система, обективирани в нормативни актове с определена юридическа сила – т.нар. източници на правото (задължителното формално закрепване). Под влияние на държавата правните норми се отърсват от многословната, повестувателна форма, преплетена с религиозни, митологични, обичайни и битови елементи.

Правните норми придобиват и конкретно изградена вътрешна структура.

Всяка правна норма представлява логическо единство от две ясно изразени съставни части: фактическо условие и предписание (заповед) за бъдещо поведение. При правните норми, за разлика от другите социални норми и от индивидуалните правни предписания, задължението за определено бъдещо поведение е еднозначно – така правната норма придобива обективност и абстрактност. Действието ѝ зависи единствено от настъпването на предвидените в нея факти, събития, обстоятелства от действителността (юридическите факти). Първата част от логическата структура на правната норма представлява човешко поведение (действие), но то е в сферата на фактическото – факт от заобикалящата ни социална действителност. Втората част е едно задължение за извършване на

конкретно поведение, провокирано от първия фактически елемент (причината). Второто поведение принадлежи на нормативната действителност – то е от сферата на **дължимото**.

Правната норма действа, защото установява връзка – **нормативна** – между две поведения, като при всеки случай на първото поведение – настъпилия юридически факт – възниква задължение за изпълнение – придържане към второто поведение. Причиняващото фактическо поведение е самостоятелна част от правната норма – нарича се хипотеза и е първият основен елемент от логическата структура на правната норма. Вторият е диспозицията – породеното по силата на нормативната връзка задължение за поведение, което е благоприятно и желано от правните субекти; именно в диспозицията се съдържа правилото за поведение, предписано от правната норма. Третият елемент – санкцията – очертава всички неблагоприятни правни последици, които ще настъпят при евентуално неизпълнение на диспозицията; при този елемент задължението за поведение е нежелано от правните субекти.

Всеки от трите структурни елемента по своята същност е вид поведение, но не е възможно и трите едновременно да се реализират. Първоначално при осъществяване на хипотезата възниква задължение

за реализиране на поведението, предвидено в диспозицията. В случай, че това поведение се осъществи, санкцията не се задейства, а остава в своя статичен, потенциален облик. Единствено неизпълнението на диспозицията, което само по себе си представлява нов юридически факт (нова хипотеза), води до задействане на санкцията.

Логическата правна норма представлява конструкция, чрез която се илюстрират действието на правото като цяло и различните функции, които то изпълнява. Тя обединява в едно цяло както ситуациите, които са правомерни, а последиците им желани от правните субекти, така и тези, които представляват правонарушения, водещи до неблагоприятни правни последици. С помощта на логическата правна норма се обединяват, обхващат се цялостно възможните варианти на развитие на определени житейски ситуации – от тази гледна точка логическата правна норма има практическо значение, тъй като помага на законодателя (и на практикуващите юристи) да анализира действието на правото в условията на житейската реалност.

Адрес за контакти

Ас. Емилия Лилова
ВСУ „Черноризец Храбър”
Юридически факултет